

Ольга Велимчаниця

ЗАВЖДИ АКТУАЛЬНИЙ «РЕВІЗОР»

Постать Миколи Гоголя донині не розгадано. Існує безліч спроб створення його біографії, та справжня, певно, ще не написана, зважаючи на всі суперечності, містифікації, адже навіть спогади сучасників є вкрай неоднозначні: для одних він веселий і приятний, іншим здавався відлюдником; Гоголь – і праведник, і нащадок злих сил; і служитель добра, і винуватець розтління душ; і божевільний, і чаклун.

Сцена з вистави «Ревізор». Режисер Є.Аксьонов. Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки.

Так, Гоголь залишається для нас завжди цікавим, а його твори, зокрема «Ревізор» – досі актуальними. Важко підрахувати кількість постановок за цією п'єсою від часів Гоголя і дотепер. Зрозуміло, що серед них – вистави різної художньої якості, різних театральних шкіл, зрештою, різних епох. Тому нинішнім режисерам, з одного боку, легше – бо можуть врахувати величезний досвід попередників, з іншого, навпаки, важче – шукаючи, як ще не розказано цю історію?

Прем'єра, на якій був присутній сам автор, відбулася 19 квітня 1836 року на сцені Александринського театру.

Реакція на «Ревізора» була різною, однозначно негативно сприйняв постановку Гоголь. Він побачив на сцені те, чого найбільше боявся, – карикатуру, персонажі були перебільшено смішні. Та й німа сцена не справила задуманого автором враження. Глядачі сміялися, але відсторонено, не проєктуючи побачене на себе. Не вдалося «вийти за межі комічного, туди, де починається сміх крізь сльози».

Етапною в історії «Ревізора» на сцені є постановка Станіславського, де роль Хлестакова грає Михайло Чехов. Відгуки преси варіювали: то захоплено говорили, що

вистава показала нового Хлестакова, якого ще не знали тодішні сцени, найвищим було схвалення Вахтангова, який сказав, що «образ Хлестакова вирішений способом фантастичного реалізму». Інші ж з обурювалися, що Чехов не зрозумів Хлестакова, своїм «кривлянням балаганного скомороха» віддалився від гоголівського персонажа. Були й такі (Семашко), які стверджували, що герой Чехова – «типовий дегенерат і психопат».

Однак гра Чехова великою мірою вплинула на чи не найоригінальнішу постановку «Ревізора», яку здійснив Всеволод Меєрхольд. За його задумом, це мав бути «серйозний спектакль», в якому персонажі не виглядали б комічно, а образи досягали б своєї реалістичності. У німій сцені Меєрхольд використав манекени, що мало особливий моторошний ефект. Глядачі не одразу зрозуміли, що на кону не люди, а безвільні ляльки. Загалом постановка була дуже близька до Гоголя, його поетики та метафізики, незважаючи на порушення гоголівських заборон: Хлестаков у Меєрхольда – все ж принциповий містифікатор та авантюрист, а дії відбуваються не в провінції, бо на кону були столичні типи.

Відтоді сплило багато часу, ще більше театральних сезонів, Хлестаков, Городничий та інші персонажі «Ревізора» ще безліч разів опинялися на сценах московських, петербурзьких, київських, празьких, ризьких та інших театрів у найрізноманітніших інтерпретаціях. Їх уможлиблює багатоплановість п'єси Гоголя, яка створює якусь стереоскопічну глибину і випуклість. Навіть більше, гоголівські образи не відійшли у минуле разом зі своєю епохою, тому що йдеться про «хвороби духу», які не лікуються зовнішніми засобами, оскільки вони метафізичного характеру. Від них лікуються й досі. Хоча, можливо, вже й не лікуються, бо аномалія стала нормою. Гоголь ще вірив у людину, болісно шукав її красу, але не знаходив. Тому й маємо його Чичикова, Собакевича, того ж Хлестакова, його образи – гримаси людей, а не люди, як зазначає Бердяєв.

Цікаво простежити, якими є ці образи-гримаси у київських театрах, а саме у виставах «Ревізор» у Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки (прем'єра у березні 2000 р.) та Національному театрі ім. І. Франка (прем'єра у листопаді 2003 р.), а також Молодому театрі під назвою «РЕхувІлійЗОР» (прем'єра у жовтні 1999 р.).

Найбільш правильним і гоголівським є варіант постановки Театру російської драми. Режисер Є.Аксьонов і вся петербурзька постановочна команда з довірою поставилися до тексту, майже не відходячи від нього, а також від рекомендацій автора. Костюми, декорації, мова персонажів – усе ніби хрестоматійно передає епоху без жодних натяків на сучасність. Усі персонажі є досить цілісними, вони підкреслено типізовані. Спочатку глядачі знайомляться з солідним, але стурбованим можливим приїздом інкогніто Городничим (Л.Титов) і його почетом. Світло по черзі вихоплює з застиглого простору героїв, щоб моторошний закулісний голос розповів про них словами гоголівських рекомендацій. Ось і високий, поважний, «трохи вільнодумний, бо прочитав п'ять чи шість книжок» суддя Ляпкін-Тяпкін (Ю.Гребельник), незграбний, але кмітливий і метушливий опікун богоугодних закладів Земляніка (О.Бондаренко), наглядч училищ Лука Лукич

(В.Алдошин) щодві хвилини втрачає свідомість зі здивування та переляку. Згодом з'являється гротескний почмейстер Шпекін (О.Роєнко) і дуже схожі Бобчинський (Є.Лунченко) і Добчинський (С.Озиряний), які говорять квапливо, постійно перебиваючи один одного.

Дуже доречним є введений режисером персонаж Фантом (О.Замятін) у чорному плащі та масці, який з'являється у моменти найбільшого страху чиновників перед ревізором, то ніби їдучи на коні на задньому плані сцени, то раптово виринаючи з темряви, щоб застигнути і наголосити якусь репліку. Можливо, цей загадковий персонаж – тінь справжнього ревізора чи «ревізора» занехаяних душ персонажів, а може, це сам автор п'єси? У кожному разі він уособлює певне містично-жахоче начало у виставі.

Образ Хлестакова у виконанні В. Ніколенка вирішено за рекомендаціями Гоголя: і в зовнішності (молодий, стрункий, вдягнений по моді) й у грі (неплавна мова, швидкі зміни інтонації, настрою, безглуздо-хвороблива усмішка). Він просто грається, як грається дитина, він радше не обманює, а фантазує, уявляє. Цю «трохи фантасмагоричну», але інфантильну особу важко назвати самозванцем, тому що акторові вдалося зрозуміти ту межу, яка розділяє брехню шахрайську та брехню поетичну, що було важливим і для Гоголя. Раціональністю Хлестакова є його слуга Осип (В.Шестопапов), спокійний та виважений, який підказує Івану Олександровичу вчасно вийти з гри.

Найбільш комічна сцена – коли чиновники по черзі дають гроші Хлестакову. Кулак Ляпкіна-Тяпкіна з грошима конвульсивно б'ється об стіл, почмейстер неохоче виймає один за одним великі конверти, а переляканого наглядча училищ Хлестаков, зрозумівши, що «в його очах є щось таке, що навіює сором'язливість», вводить у гіпнотичний транс, виманюючи у того гроші.

Комічними є сцени з жіночими персонажами: Анною Андріївною (Л.Кадочникова) та Марією Антонівною (О.Борох). Обидві з цікавістю, а не острахом, очікують на гостя. Образ доньки вирішено з акцентом на перебільшену незграбність.

Останній монолог Городничого переконливий завдяки хорошій психологічній грі Л.Титова. Всі персонажі постановки, вишикувавшись як на репрезентативний портрет, застигають у німій сцені...

Загалом вистава комічна, динамічна, гарно передана епоха. До тексту Гоголя постановники підійшли з повагою і навіть пієтетом, але чи вдалося передати його задум, досягнувши театральними засобами трагедійного звучання?

Задум драматурга зовсім не прагнули передати франківці. Від «Ревізора» Гоголя режисер І. Афанасьєв залишив сюжетну канву і ту незрозуміло, в який час перенесену. Поєднання елементів костюмів чиновників з абсолютно кітчєвими лимонними штанцями Ступки-Хлестакова в червоних пуантах, а також мобільних телефонів, почмейстера на триколісному велосипеді з сумкою Western Union здається абсолютно неадекватним. Комічне Гоголя не проглядалося за грубими аж до непристойності жартами навколо гомосексуальної тематики. Актори на сцені не грали, а розважалися.

Вистава починається зі сцени у сауні, де Городничий спо-

віщає чиновникам погану новину. Важко говорити про кожного окремо, тому що вони мало чим відрізняються і вирізняються. Увагу перетягують на себе А.Гнатюк і Н.Задніпровський у ролях Бобчинського та Добчинського, що видаються блазнями, які розважають і акторів, і глядачів.

О. Ступка вже не той добродушний і грайливий Хлестаков, що у постановці Аксьонова. Це зверхній, злий, навіть агресивний персонаж. І хоча його інтонації такі ж мінливі, мова уривчаста, рухи різкі, усмішка безглуздо-хвороблива, але це вже зовсім інші інтонації, мова, рухи, усмішка, бо в них відсутня безпосередність і гра.

Жіночі образи теж гарно вписувалися в загальну картинку: Анна Андріївна (Н.Сумська) в тигровому костюмі з баскетбольним м'ячем і Марія Антонівна (Т.Міхіна) в кедах на підборах і з зачіскою а ля Пепі Довга Панчоха.

Текст Гоголя переклали українською місцями, російською завжди спілкуються столичні гості та інші персонажі у розмові з ними. Натяк на нинішню мовну ситуацію? Інколи гоголівські репліки доповнюються сучасними жартами (часто рекламними слоганами). А фраза: «Молодець, триста, як у Гоголя. Треба ж знати першоджерело», – показує, що актори і постановники гралися з «Ревізором», як хотіли. Також у сцені з Хлестаковим та Марією Антонівною актори говорили репліки один одного зі словами: «Взагалі-то у Гоголя це мої слова».

Про драматурга постійно нагадує безголова Шинель, яка хаотично рухається сценою без особливих композиційно-художніх завдань.

Одне слово, Гоголь хотів «сміх крізь сльози», а маємо, навпаки, «сльози крізь сміх»...

Наступна інтерпретація суттєво відрізняється від попередніх тим, що «Ревізора» режисер Станіслав Мойсеєв поєднав з драмою Миколи Куліша «Хулій Хурина». В історії театру був схожий прецедент, коли 1929 року в Херсоні режисер-футурист Терентьев поставив виставу «Інкогніто» – такий собі монтаж «Ревізора» та п'єси Квітки-Основ'яненка «Приїжджий зі столиці».

Подібність історій, хоча у різних часових просторах, дає змогу режисерові створити на сцені ці два простори, які врешті-решт зливаються в одній абсурдно карнавальній метушні. Текст Гоголя дуже скорочений, сцени перемішані, ще й розбавлені п'єсою Куліша. Проте відбувається це дуже органічно. Так само як органічним є у ролі Хлестакова О.Вергинський, який зіграв справді фантазмагоричного персонажа, зовсім не схожого на хрестоматійного молодого світського блазня. Одягнений у дивний похмурий костюм, він ставав сторожем цвинтаря, де шукали могилу Хулія. А потім разом зі своїми колегами-самозванцями з Кулішевої п'єси сповіщає про приїзд справжнього ревізора.

Епізоди «Хурини» через гротескні сюрреалістичні костюми, «немов сон божевільного червоноармійця», а також гру акторів, які метушаться на сцені у виконанні завдання самозванця, вказують на всю абсурдність та комічність ситуацій. «Душевні хвороби» не замасковані, і увиразнені цим карнавалом, який заміняє німу сцену.

Так, «Ревізор» досі відкритий для інтерпретацій, більш чи менш вдалих спроб передати метафізичний елемент у Гоголя. Він казав: «Ревізор – без кінця», бо продовжується у житті.

Лесь Задніпровський, Остап Ступка у виставі «Ревізор». Національний театр ім. І.Франка.

Сцена з вистави «РЕхуВІлійЗОР». Режисер Станіслав Мойсеєв. Молодий театр. Київ.